

fries leerhuis

Olterterperkring

cursusjaar 2014-2015

leeswijzer cursus B

thema:

‘De brief van Paulus aan de Romeinen’

cursusjaar 2014-2015

leeswijzer cursus B

thema:

‘De brief van Paulus aan de Romeinen’

Inhoudsopgave

29 september 2014 – 8

Openingsavond Cursus A en B
'Paulus, in het oog van de storm';

20 oktober 2014 – 8

Aan de Romeinen – fragmenten, *vertaling: Alex van Heusden*
(aanvang: 19.30 uur!)

17 november 2014 – 15

Uit: Martin Heikoop, Rome en het Nieuwe Testament, De Romeinse context van het vroege Christendom, Zoetermeer, Boekencentrum, 2013, § 7.1 en § 7.2.

15 december 2014 – 25

Manuscriptversie, in print verschenen in: Schrift 261 (44/3, 2012) 94 – 98, Prof. dr. Annette Merz;

19 januari 2015 – 30

'Scheidingsprocessen tussen joden en christenen', hoofdstuk 3 uit 'Onopgeefbaar verbonden, Op weg naar een vernieuwing in de verhouding tussen kerk en het volk Israël, Kampen, 1998, Simon Schoon;

23 februari 2015 – 32

Vertalingen van Romeinen 13: 1-2, dr. Dick Boer
Statenvertaling (1637);
Kanttekeningen bij Rom. 12 : 21 – 13 : 8, dr. Dick Boer;

Karl Barth, Brief aan de Romeinen (Römerbrief), 1922;

16 maart 2015 – 37

Over Romeinen 14, Dr. Wout van der Spek;

23 maart 2015 – 38

Slotavond (Cursus A en B)
'Christus in het werk van Chagall', Dr. Anne Marijke Spijkerboer.

Ter inleiding

De leeswijzer is een verzameling teksten die bij de verschillende inleidingen op de cursusbijeenkomsten van dienst kunnen zijn. De teksten kunt u gebruiken bij de voorbereiding op de lezing. Enkele teksten zijn bovendien werkmateriaal op de cursusavond.

Wij hopen dat de leeswijzer zijn 'werk' mag doen.

Piet Wouda
(voorzitter Olterterperkring)

Teksten

29 september 2014 Openingsavond Cursus A en B

PAULUS, in het oog van de storm'

In de muzikale theatervoorstelling 'Paulus, in het oog van de storm' presenteren Kees Posthumus en Juul Beerda Paulus als de apostel van de vrijheid. Vanaf het moment dat hij het licht heeft gezien en een stem heeft gehoord, zal Paulus gepassioneerd en onvermoeibaar vrijheid voor ieder mens verkondigen. In een decor van fok- en grootzeilen en op de klanken van een accordeon onderzoekt Paulus de mogelijkheden en grenzen van deze grootse, bijna niet te vatten vrijheid.

Hij reist. Hij schrijft. Hij preekt. Hij is de grootste reiziger uit zijn tijd. Hij schrijft brieven die wereldberoemd zouden worden. Hij preekt voor Joden en heidenen, met wisselend succes, zijn boodschap van bevrijding. Hij heet Paulus, zonder hem geen christendom.

Paulus is in de christelijke traditie een veelbesproken, zelfs omstreden figuur. Hij roept sterke gevoelens op. Je loopt met hem weg of je schrijft hem af. Geliefd, om zijn prachtige woorden over de liefde. Gehaat, om zijn ongemakkelijke woorden over de rol van vrouwen in de gemeente. Een feit is dat Paulus, met gevaar voor eigen leven, de beweging rond de Joodse Jezus van Nazareth opende voor de hem bekende wereld. Hij keek ver over de grenzen van zijn eigen traditie heen, zonder die traditie overboord te gooien.

20 oktober 2014 Drs. Alex van Heusden (aanvang: 19.30 uur!)

Aan de Romeinen – fragmenten

vertaling: Alex van Heusden

- 1:1 Paulus,
 Slaaf (*doulos*) van Jezus Messias,
 geroepen 'gezondene' (*apostolos*),
 afgezonderd voor het goede nieuws (*euangelion*) van God,
2 dat hij tevoren heeft aangekondigd
 door zijn profeten
 in heilige schriften
3 over zijn zoon,
 die is geworden uit het zaad van David
 naar het vlees,
4 die is aangesteld tot zoon van God in kracht
 naar de geest van heiligheid
 door de opstanding uit de doden,
 Jezus Messias, onze heer,
5 door wie wij ontvangen hebben
 genade en zending
 om gehoor te vinden, vertrouwen (*pistis*)
 onder alle volkeren
 voor zijn naam;

- 6 tot wie ook jullie behoren,
geroepenen van Jezus Messias;
- 7 aan allen die in Rome zijn,
zielsbeminden van God,
geroepen heiligen:
genade voor jullie en vrede
vanwege God, onze vader,
en de heer Jezus Messias.
- 8 Allereerst dank ik mijn God
door Jezus Messias
voor jullie allen
omdat jullie vertrouwen
wordt verkondigd in de hele wereld.
- 9 Want mijn getuige is God
die ik dien van harte
met het goede nieuws van zijn zoon,
hoe ik onophoudelijk jullie gedenk,
- 10 altijd in mijn gebeden,
smekend
dat ik eindelijk eens op de goede weg word geleid
in de wil van God
om bij jullie te komen.
- 11 Want ik verlang ernaar jullie te zien
om jullie een of andere geestesgave mee te delen
dat jullie gesterkt worden,
- 12 dat betekent:
meebemoedigd te worden bij jullie
door het onderlinge vertrouwen,
dat van jullie en van mij.
- 13 Maar ik wil jullie niet in onwetendheid laten,
broeders en zusters,
dat ik mij dikwijls heb voorgenomen
naar jullie toe te komen
- maar tot nog toe was ik verhinderd -,
dat ik enige vrucht krijg
ook onder jullie
zoals onder de overige volkeren.
- 14 Bij Grieken en Barbaren,
bij wijzen en onwetenden
sta ik in het krijt.
- 15 Zo ben ik ertoe bereid
om ook jullie die in Rome zijn,
het goede nieuws te brengen.
- 16 Want ik schaam mij niet voor het goede nieuws
want zij is een kracht van God tot bevrijding
voor ieder die vertrouwt,
voor de Jood eerst en voor de Griek.

- 17 Want hierin wordt de gerechtigheid (*dikaïosunè*) van God geopenbaard
uit vertrouwen tot vertrouwen (*ek pisteôs eis pistin*)
zoals geschreven staat:
De gerechte uit vertrouwen zal leven.
ct. Habakuk 2:4
- 18 Want toorn van God wordt openbaar vanuit de hemel
over alle kwaad en ongerechtigheid van mensen
die de waarheid doen verkeren in ongerechtigheid.
- 19 Waarom? Omdat wat over God geweten kan worden,
hun bekend is
want God heeft het hun bekend gemaakt.
- 20 Want wat niet gezien kan worden,
zijn eeuwige kracht en goddelijkheid,
dat is vanaf de schepping der wereld
voor het verstand zichtbaar in zijn werken -
zij hebben dan ook geen enkel excuus.
- 21 Waarom niet? Omdat zij God wel kennen,
maar zij hebben hem niet als God eer gebracht
en ook niet bedankt.
Hun overleggingen betekenen niets,
hun onverstandige hart is verduisterd.
- 22 Ze beweren wijs te zijn, maar ze zijn dwaas:
23 ze hebben de lichtglans van de onvergankelijke God
ingeruild voor wat lijkt op afbeeldingen van een vergankelijk mens,
van vogels, viervoeters en kruipende dieren.
- 2:1 Daarom:
niet te verontschuldigen ben jij, o mens, alwie oordeelt.
Want doordat jij de ander oordeelt,
veroordeel jij jezelf
want jij die oordeelt, doet hetzelfde.
- 2 Wij weten
dat het oordeel van God over hen die dergelijke dingen doen,
betrouwbaar is.
- 3 Denk jij dat, o mens, jij die hen oordeelt
die dergelijke dingen doen
en jij doet hetzelfde,
dat jij aan het oordeel van God ontkomen zult?
- 4 Of misken jij de rijkdom van zijn goedheid
en het geduld en de grootmoedigheid,
en ontken jij dat het goede van God jou tot omkeer brengt?
- 5 Overeenkomstig je stijfkoppigheid en onomkeerbare hart
stapel jij voor jezelf toorn op
voor de dag van de toorn
en van de openbaring van het rechtvaardige oordeel van God
- 6 die *'ieder zal teruggeven overeenkomstig zijn werken'*,
ct. Spreuken 24:12
- 7 aan hen die, volhardend in het goede werk,
lichtglans en eer en onvergankelijkheid zoeken:
leven in de komende wereld.

- 8 Voor hen die zelfzuchtig zich niet verlaten op de betrouwbaarheid,
maar zich verlaten op de ongerechtigheid:
toorn en gramschap.
- 9 Verdrukking en vernauwing voor elke mensenziel
die onophoudelijk het kwade bewerkt,
de Jood eerst en de Griek.
- 10 Lichtglans en eer en vrede voor ieder die het goede bewerkt,
de Jood eerst en de Griek.
- 11 Want er is geen aanzien des persoons bij God.
- 3:21 Maar nu is buiten de Thora (*nomos*) om
gerechtigheid van God aan het licht getreden,
waarvan getuigenis wordt afgelegd
door de Thora en door de Profeten:
- 22 gerechtigheid van God
door het vertrouwen van Jezus Messias
naar allen die vertrouwen.
Want er is geen onderscheid,
- 23 immers, allen hebben gezondigd
en zijn verstoken van de lichtglans van God
- 24 terwijl hun recht gedaan wordt om niet
uit zijn genade
door de vrijkoping (*apolutrôsis*) in Messias Jezus.
- 25 Hem heeft God aangewezen
als verzoendeksel (*hilastêrion*)
door het vertrouwen
in zijn bloed
ten bewijze van zijn gerechtigheid
met voorbijgaan aan de zondigheden
die tevoren zijn geschied
- 26 onder het geduld van God -
ten bewijze van zijn gerechtigheid
ter bestemder tijd, nu dus,
zodat hij zelf is een gerechte
en recht doet aan hem
die is uit het vertrouwen van Jezus.
- 27 Waar is dan de grootspraak?
Die is buitengesloten.
Door welke Thora?
Die van de werken?
Nee, door de Thora van het vertrouwen.
- 28 Want wij denken
dat mensheid recht wordt gedaan
door vertrouwen
buiten werken van Thora om.
- 29 Of is God alleen van de Joden?
Niet ook van de gojiem?
Zeker, ook van de gojiem

- 30 want een is de God
 die recht zal doen
 aan de besnedene uit vertrouwen
 en aan de voorhuid door het vertrouwen.
- 31 Ontkrachten wij dan de Thora door het vertrouwen?
 Dat nooit!
 Integendeel, wij richten de Thora op.

Psalm 98:2v

Doen kennen heeft JHWH zijn bevrijding
voor de ogen van de gojiem
heeft hij geopenbaard zijn gerechtigheid.
Gedacht hij zijn vriendschap en zijn trouw
jegens het huis van Israël.
Gezien hebben alle randen der aarde
bevrijding vanwege onze God.

Habakuk 2:4v.8

- 4 Zie, opgeblazen, niet oprecht is zijn ziel in hem,
 maar de gerechte door zijn vertrouwen zal leven.
- 5 Voorwaar, zoals de wijn bedrieglijk is,
 zo onbeschaamd is de man
 die zich niet inhoudt
 die zijn ziel openspert als de *sje'ol*
 en hij is gelijk de dood, raakt niet verzadigd:
 hij trekt naar zich toe alle *gojiem*,
 hij groepeer om zich heen alle volkeren.
 (...)
- 8 Jij,
 omdat jij hebt geplunderd vele *gojiem*,
 zal jou plunderen heel de rest van de volkeren
 om het bloed van de mensheid en het geweld tegen het land,
 de stad en allen die daar gezeten zijn.

Habakuk VII, I - VIII, 3

VII,1 En God sprak tot Habakuk op te schrijven wat komen zal 2 over het laatste geslacht. Maar het einde van de tijd heeft hij hem niet doen weten. 3 En als er gezegd wordt: *Opdat lopen kan wie dat leest* (Habakuk 2:2), 4 dan heeft de betekenis daarvan betrekking op de leraar der gerechtigheid, aan wie God heeft doen kennen 5 alle geheimen van de woorden van zijn dienstknechten, de profeten. *Want nog wacht een visioen 6 op de bestemde tijd, het haast zich naar het einde en liegt niet* (2:3). 7 De betekenis daarvan is dat de laatste tijd wordt uitgesteld, en wel veel langer 8 dan de profeten hebben gezegd; want de geheimen van God zijn wonderbaar. 9 *Als hij draalt, wacht op hem, want komen, komen zal hij en niet 10 zal hij uitblijven* (2:3). De betekenis daarvan heeft betrekking op de mannen der betrouwbaarheid (*èmèt*), 11 de werkers van de Thora, wier handen niet moe worden van de dienst 12 der betrouwbaarheid, wanneer de laatste tijd aan hen voorbijtrekt. Want 13 alle tijden van God komen volgens

hun ordening, zoals hij die heeft vastgesteld 14 in de geheimen van zijn beleid. *Zie, opgeblazen, niet oprecht* 15 [is zijn ziel in hem.] (2:4) De betekenis daarvan is dat zich verdubbelen over hen 16 [hun misslagen en niet zullen] zij genade vinden in hun gericht. 17 [*Maar de gerechte door zijn vertrouwen zal leven.*] (2:4)

VIII,1 De betekenis daarvan heeft betrekking op alle werkers van de Thora in het huis van Juda die 2 God zal redden uit het huis van het gericht omwille van hun moeite en hun vertrouwen 3 jegens de leraar der gerechtigheid.

Jacob Taubes

Die Politische Theologie des Paulus
Wilhelm Fink Verlag, München 1993

Het evangelie als oorlogsverklaring aan Rome; lectuur van Romeinen 1:1-7

De lectuur van de Romeinenbrief wil ik vandaag vanuit de aanvang en vanuit het slot beginnen. Ik geloof namelijk dat deze omraming meteen een belangrijke aanwijzing biedt waarom het Paulus gaat in deze brief. Hoe conventioneel de vorm van de aanhef ook is, Paulus vult deze met een heel bijzondere inhoud. Zijn aanheffen zijn van een ongelooflijke precisie. In feite kan men, als men de brief verstaat, merken dat alles reeds in de aanhef staat. (...) En nu moet men weten: wat staat er in de brief? Dat is de hermeneutische cirkel.

Romeinen 1:4

Aangesteld - dat wil zeggen: als zoon van David is Jezus bestemd om heerschappij uit te oefenen; dat is een natuurlijke kwaliteit. 'Zoon van God' evenwel is geen natuurlijke, maar een toegedichte kwaliteit, zoals staat in Psalm 2, de koningspsalm: 'Jij bent mijn zoon, vandaag heb ik jou verwekt.' Dat is iemand op de troon zetten. Dus gaat het hier om een bewuste accentuering van al die attributen die het imperium betreffen, die koninklijk zijn, die keizerlijk zijn. Ze worden geaccentueerd ten overstaan van de gemeente in Rome, waar de imperator zelf tegenwoordig is en waar het centrum van de caesarcultus, van de caesarsreligie is.

(...)

Dit is de enige brief van Paulus aan een gemeente die hij niet heeft opgezet. En: hij zou zich zeer hebben moeten verbijten als andere apostelen met een brief zijn gemeenten waren binnengeslopen. Dat moet men helder onder ogen zien. Daarom trekt hij rok en vest aan als een keurige heer en schrijft ongelooflijk diplomatiek. Want hij begeeft zich op glad ijs. Ten eerste kent hij de gemeente niet, is alleen op de hoogte van haar conflicten, heidenchristenen/jodenchristenen, die daar acuut zijn, en natuurlijk is tekent het het politieke genie van Paulus dat hij niet even welke gemeente aanschrijft, maar de gemeente in Rome, zetel van het wereldimperium. Hij weet waar de macht te vinden is en waar een tegenmacht moet worden gevormd.

Fictie of, als u wilt, hoop is dat hij op doorreis is. Hij wil namelijk nog tot aan het einde van de wereld, om daar te 'verzamelen'. Men kan zich aansluiten bij de these van Johannes Munck, namelijk dat dit 'verzamelen' een werkelijk verzamelen van de volkeren is, waarna dan inderdaad de parousie komt. Men hoeft dat niet zo letterlijk te verstaan als hij doet, maar iets heeft hij gezien. Daarom is de hele brief zo te zeggen onder deze fictie van de doorreis geplaatst. Dat het zo ver niet gekomen is, dat weet u uit de kerkgeschiedenis, namelijk dat hij in Rome onder Nero tijdens een of andere vervolging de dood vond.

De datering van de brief, dus het jaar 57/58 (ik ben op dit punt niet competent), kan men zo lezen dat deze na de dood van Claudius geschreven werd aan het begin van de tijd van Nero. Wij weten: Claudius werd vermoord en de senaat had een consecratio doorgevoerd. Dat wil zeggen: zijn dood werd geduid als een reis naar de hemel, Seneca moest daar verschrikkelijk om lachen. En dat de jonge Nero zijn ambt aanvaardt in volle liturgie, zoals men dat noemt, dus in de volle macht-pracht en legitimatie, waarover de keizercultus beschikt, ligt niet in de laatste plaats aan zijn acteertalent. (...)

Ik wil benadrukken dat het een politieke oorlogsverklaring is, als aan de gemeente in Rome een brief, die wordt voorgelezen, waarvan men niet weet in wiens handen deze valt, en de censors zijn geen idioten, met zulke woorden wordt ingeleid, en niet op een andere manier. Men zou zo'n brief piëtistisch, quietistisch, neutraal of hoe ook kunnen inleiden, maar nee. Mijn these luidt daarom: in deze zin is de Romeinenbrief een politieke theologie, een politieke oorlogsverklaring aan het adres van de keizers. Staat u mij toe de opmerking van Bruno Bauer bij deze plaats te vermelden, deze geachte van de nieuwtestamentische wetenschap (...). Het boek Christus und die Caesaren (1877), hetwelks thesen elk afzonderlijk avontuurlijk zijn, heeft, zoals men in Berlijn zegt, 'einen Kick gehabt'. Hij heeft iets gezien, dat namelijk de christelijke literatuur een protestliteratuur tegen de florierende keizercultus is.

Uit: Martin Heikoop, Rome en het Nieuwe Testament, De Romeinse context van het vroege Christendom, Zoetermeer, Boekencentrum, 2013, § 7.1 en § 7.2.

7. Romeinse cultuur

“...zoals ook enkele van uw dichters gezegd hebben...”
(Handelingen 17:28)

De Romeinse cultuur was diepgaand beïnvloed door de Grieks-Hellenistische cultuur. De Griekse taal, onderwijsmethoden, filosofieën, etc. waren door de Romeinen vol bewondering overgenomen. Zij verspreidden deze cultuur door heel het rijk heen en bouwden hierop voort.

In dit hoofdstuk kijken wij naar een aantal aspecten van deze Grieks-Romeinse cultuur die van invloed waren op het Nieuwe Testament: onderwijs, literatuur, geschiedschrijving, filosofie, genootschappen en amusement.

7.1 Onderwijs

Het onderwijssysteem was door heel het Romeinse rijk heen opvallend eenvormig. Zowel de opzet van het onderwijs, de inhoud van het lesprogramma als de leermethoden waren van Brittannië tot Egypte in grote mate gelijk. Het doel van het onderwijs was het door de filosoof en redenaar Cicero (106-43 v. Chr.) verwoorde ideaal van *humanitas*, de vorming en ontwikkeling tot ware menselijkheid.

Het joodse onderwijs volgde de opzet en leermethoden van het Grieks-Romeinse onderwijs, maar in een ander kader. Hier werd les gegeven in Hebreeuws in plaats van in Grieks of Latijn, hier werd de Bijbel gelezen in plaats van Homerus en de klassieken. Het doel van het joodse onderwijs was het leren kennen en naleven van de *Thora*, de wet van Mozes.

Zowel het Grieks-Romeinse als het Joodse onderwijs waren opgebouwd uit drie delen: basisonderwijs, middelbaar onderwijs en hoger onderwijs.

Basisonderwijs

Kinderen konden vanaf hun zevende jaar deelnemen aan het basisonderwijs. Onderwijs was vrijwillig maar er werd in de keizertijd op grote schaal aan deelgenomen, zowel door jongens als meisjes. De geletterd-

heid in het Romeinse rijk was dan ook hoog, waarschijnlijk hoger dan in iedere andere beschaving tot aan de moderne tijd.

De meeste scholen waren kleine privéschooltjes waar één *literator* (meester) tegen een -vaak geringe- vergoeding les gaf. Er bestonden geen aparte schoolgebouwen. Men huurde een ruimte die beschikbaar was, bijvoorbeeld een winkel op het forum die met een gordijn kon worden afgeschermd. Hier leerde de literator zijn kinderen lezen en schrijven en soms rekenen. Het schrijven werd geoefend op houten plankjes met was besmeerd, waarvan de letters gemakkelijk weer konden worden uitgeveegd.

De leer methode was gericht op het uit het hoofd leren en reproduceren van teksten. Doordat het geheugen van jongs af aan werd getraind, konden mensen een enorme hoeveelheid tekst onthouden. Wanneer nieuwtestamentische auteurs uit de Hebreeuwse Bijbel citeerden, deden zij dat doorgaans uit hun hoofd.

Middelbaar onderwijs

Na het basisonderwijs gingen kinderen uit de betere kringen vanaf hun elfde of twaalfde jaar naar een *grammaticus* (leraar). De leer methode was dat de grammaticus een tekst voorlas en die daarna uitvoerig besprak. Homerus was verreweg de meest gelezen Griekse schrijver, van de Latijnse schrijvers werden o.a. Vergilius, Cicero en Horatius veel gelezen.

In zijn bespreking besteedde de grammaticus eerst aandacht aan tekstkritiek, dan aan de betekenis van woorden, grammaticale regels en

Een grammaticus onderwijst zijn leerlingen. Reliëf van een grafmonument in Neumagen (Rheinisches Landesmuseum, Trier)

tekstopbouw, vervolgens behandelde hij verwijzingen naar mythologie, geschiedenis, aardrijkskunde, natuurkunde en sterrenkunde. Tot slot leidde hij vanuit deze teksten morele regels af.

Voor joodse jongens was het onderwijs erop gericht dat zij in de synagoge de Hebreeuwse Bijbel konden lezen (vgl. Luk. 4:16-20). Voortgezet onderwijs konden zij volgen in een *beth midrash* (leerhuis). Daar werd de mondelinge traditie van wetsuitleg bestudeerd (vgl. Mat. 5:21v, Gal. 1:14).

Hoger onderwijs

Slechts een kleine groep mannelijke studenten volgde hierna vanaf circa zestienjarig leeftijd nog een hogere opleiding. Een deel van hen volgde een opleiding in een gymnasium, een ander deel ging naar een retorenschool, en weer anderen gingen filosofie, rechten of medicijnen studeren. Joodse jongens konden zich verder scholen in de uitleg van de Thora.

Gymnasia hadden zich vanuit Griekenland door heel het rijk verspreid. Vanouds waren het militaire trainingsinstituten waar jongens gevormd werden tot soldaat. In de Romeinse tijd hadden zij zich ontwikkeld tot een soort *finishing school* voor jonge mannen. Hier werden studenten een of enkele jaren zowel fysiek als intellectueel getraind en hadden zij gelegenheid om een sociaal netwerk op te bouwen. Er was een sterke nadruk op sportbeoefening. De jonge mannen trainden naakt (*gymnon* = naakt), wat deze scholen in joodse ogen verwerpelijk maakte.⁵² Niettemin volgden ook veel joden uit de hogere klassen hier hun opleiding.⁵³

Een aantal jonge mannen ging in plaats daarvan, of daarna, naar een retorenschool. Daar onderwees een retor zijn leerlingen in welsprekendheid. De vaardigheid om goed en overtuigend te spreken kwam voor aristocratische mannen van pas bij hun openbare optreden: in stadsraden en andere besturen (vgl. Hand. 5:34), bij feesten (Hand. 12:21) en grafredes, bij het bedwingen van roerige volksmassa's (Hand. 19:35), bij het pleiten in een rechtszaak (Hand. 24:2v) en bij het ontvangen van aanzienlijke personen (Hand. 25:13v). Welsprekendheid was dan ook een kenmerk van de aristocratische elite (vgl. Hand. 4:13).

Een student kon ook kiezen voor een opleiding in filosofie, medicijnen of rechten. Een leerling sloot zich hiertoe aan bij een leermeester. Sommige leermeesters trokken met hun leerlingen rond, anderen hadden zich in een stad gevestigd. Een aantal leermeesters had zich in grote onderwijs-

centra verenigd in een soort faculteiten. Gerenommeerde onderwijscentra waren die van Rome, Carthago, Athene (vgl. Hand. 17:18), Korinthe, Pergamus, Efeze (vgl. Hand. 19:9, 19), Kos (waar de befaamde artsen-school van Hippocrates was gevestigd) en Alexandrië (vgl. Hand. 18:24). Joodse jonge mannen konden zich als leerling aansluiten bij een rondtrekkende of gevestigde *rabbi* (leermeester). Ook Jezus wordt door de evangelisten getekend als een onderwijzende *rabbi* die met Zijn leerlingen rondtrok (vgl. Joh. 1:39). Het belangrijkste onderwijscentrum voor Thorastudie was Jeruzalem. Paulus had daar gestudeerd bij de befaamde *rabbi* Gamaliël (Hand. 22:3). Na de verwoesting van Jeruzalem in 70 werd Jamnia het centrum van Thorastudie.

Retorica

Retorica, de kunst om overtuigend te spreken en schrijven, speelde in het onderwijs een grote rol. Retorische vaardigheden en technieken werden niet alleen in de retorenscholen onderwezen, maar in alle vormen van onderwijs. Ook het joodse onderwijs maakte hiervan gebruik. Veel invloed hadden de retorische geschriften van Cicero (106-43 v. Chr.). Het schoolboek *Retorica voor Herennius*⁵⁴ en het handboek *Opleiding tot redenaar* van de Romeinse schrijver Quintilianus (ca. 40-100 na Chr.)⁵⁵ geven een goede indruk van de retorische methoden en technieken die in de eerste eeuw gebruikt werden.

In de boeken van het Nieuwe Testament is de invloed van deze retorica duidelijk waarneembaar. De nieuwtestamentische auteurs, vooral Paulus, Lukas en de schrijver van de Hebreënbrief, maken volop gebruik van retorische methoden uit die tijd: in de opbouw van een tekst, in de stijl van vertellen, in de manier waarop een climax wordt opgebouwd, in het gebruik van stijlfiguren als tegenstellingen, parabolen, hyperbolen, het stapelen van zinnen, etc.

Prachtig gebruik van retorische technieken vinden wij bijvoorbeeld in Paulus' dialoogstijl in Romeinen 2-4, in zijn beschrijving van de liefde in 1 Kor. 13 en in zijn overredingstactieken in de brief aan Filemon.

Sofisten

In het oostelijk deel van het Romeinse rijk waren het vooral sofisten die onderwijs gaven in retorica. Zij trokken rond om in openbare gelegenheden, zoals tempels, bibliotheken en theaters, hun retorische vaardigheden te demonstreren en te onderwijzen. Alexandrië was een centrum

van retorisch onderwijs waarvandaan redenaars over heel het rijk uitvlogen. Ook de christelijke prediker Apollos, die bekend stond om zijn redenaarskunst, kwam hiervandaan (Hand. 18:24-28).

Sofisten deden alles om hun gehoor te imponeren. Zo legden zij veel nadruk op uiterlijk vertoon: een indrukwekkend voorkomen, een fraai kapsel, sieraden, etc. Sofisten lieten hun hoorders het onderwerp kiezen waarover zij zouden spreken en praatten hen daarover vervolgens naar de mond. Om hun eigen reputatie te versterken vergeleken zij zichzelf graag met anderen. Omdat er veel vraag was naar retorisch onderwijs vroegen zij vaak hoge prijzen. Zij riepen daarmee de verdenking op vooral gericht te zijn op eigen aanzien en zelfverrijking.

In de gemeente van Korinthe hadden sofisten veel invloed gekregen. Zij lieten hun gehoor kiezen waarover zij zouden spreken, probeerden hun gehoor te imponeren, legden nadruk op uiterlijk vertoon en lieten zich royaal voor hun diensten betalen. Paulus ging daar tegenin. Hij liet niet zijn gehoor kiezen waarover hij sprak, maar had zelf al zijn eigen Onderwerp gekozen: Jezus Christus, de Gekruisigde (1 Kor. 2:2). Paulus benadrukt dat het bij het evangelie meer om de inhoud van de verkondiging gaat dan om retorische vaardigheden (1 Kor. 2:1-4). Om niet vereenzelvigd te worden met deze sofisten wil hij geen vergoeding voor zijn verkondiging (1 Kor. 9:14). Vooral in 2 Korintiërs bestrijdt hij sofisten met hun nadruk op uiterlijk vertoon (2 Kor. 5:12), op retorische vaardigheden (2 Kor. 10:10) en met het bezig zijn met eigen reputatie (2 Kor. 10:12-13).

7.2 Literatuur

In deze paragraaf werpen wij een blik in de literaire wereld van het Romeinse rijk. Hoe zagen boeken er in die tijd uit en hoe werden ze vervaardigd? Waar werkt Grieks-Romeinse literatuur door in de boeken van het Nieuwe Testament? Tot slot kijken we naar een literair genre dat een grote rol speelt in de vroege kerk: brieven. Hoe schreef men in het Romeinse rijk brieven en hoe deed Paulus dat?

Boekrollen en codices

Het gangbare boektype in de vroege keizertijd was de boekrol (Hebr. 10:7, Op 5:1-9, 6:14). Een boekrol bestond uit een reeks bladen van papyrus of perkament die achter elkaar waren bevestigd en vervolgens opgerold rond een houten stok. Het blad werd aan één zijde beschreven

(Op. 5:1 is uitzonderlijk). De meeste boekrollen hadden een lengte van een meter of vier. Langere teksten werden verspreid over meerdere rollen. Rollen konden ook aan elkaar geplakt worden, in uitzonderlijke gevallen tot een lengte van wel dertig meter.

Ten tijde van het Nieuwe Testament kwam, waarschijnlijk in Rome, een nieuw boektype op: de *codex*. In een *codex* werd een reeks bladen aan één kant vastgebonden, net zoals onze huidige gebonden boeken. Op deze wijze konden de bladen aan beide zijden gebruikt worden en gemakkelijk achter elkaar gelezen worden. In de joodse traditie bleef men vasthouden aan de gewoonte om Bijbelboeken op boekrollen te schrijven, christenen gingen al snel over op het gebruik van *codices*. In de eeuwen hierna zou de *codex* zich, in samenhang met de verbreiding van het christendom, als standaard boektype verspreiden.

Als schrijfmateriaal werd papyrus verreweg het meest gebruikt (2 Joh. vers 12). Dit werd gemaakt van de papyrusplant die vooral in Egypte veel voorkwam maar ook in andere landen rond de Middellandse Zee. Van de papyrusplant werd de pit uit de stengel gehaald en in repen gesneden. Deze repen werden verticaal naast elkaar gelegd, waarna men er een horizontale reeks repen overheen legde. Beide lagen werden in de zon gedroogd en vlak gemaakt. Zo ontstond een flexibel en goed beschrijfbaar blad papyrus (ons woord papier is hiervan afgeleid). Soms werd ook perkament, gedroogde en bewerkte dierenhuid, als schrijfmateriaal gebruikt (2 Tim. 4:13). Dit was sterker dan papyrus, maar ook duurder. De joden gebruikten dit duurzame perkament voor de Thora-rollen die in de synagoge werden bewaard.

De tekst werd in kolommen van een bepaalde breedte geschreven. Aan het einde van zo'n kolom moest men de rol verder draaien om door te kunnen lezen. Er bestond nog geen onderscheid tussen hoofdletters en kleine letters. Letters werden achter elkaar door geschreven, zonder opvallende woordscheiding, leestekens of paragraafaanduidingen. Lezen was hierdoor minder gemakkelijk dan in onze tijd.

TERILLUSTRATIEENKELEREGE
LSZOALSDIEINEENKOLOMUITE
ENBOEKUITDEZETIJDERUITZIEN

Men was gewoon om teksten hardop te lezen. Ook wanneer iemand voor zichzelf alleen een boek las, las men de tekst hardop (vgl. Hand. 8:30). Rijke mensen hadden vaak goedgetrainde slaven die konden voorlezen.

*Jongeman leest uit een boekrol. Muurschildering uit Herculaneum
(Nationaal Archeologisch Museum, Napels)*

De productie en verspreiding van boeken

Een auteur dicteerde zijn tekst gewoonlijk aan een assistent die het opschreef. Omdat er nog geen drukkunst bestond moest ieder volgend exemplaar door een kopiist met de hand worden overgeschreven. Om de productie te verhogen lieten uitgevers in hun werkplaats een boek aan een groep kopiisten dicteren zodat meerdere exemplaren tegelijk gereedkwamen. Vaak werden boeken in opdracht vervaardigd, maar er werd ook voor de markt geproduceerd.

Een briefwisseling tussen Plinius de Jongere en zijn vriend Rosianus Gemius geeft ons inzicht in hoe sterk de productie en verspreiding van boeken in de vroege keizertijd was ontwikkeld.⁵⁶ Gemius komt tijdens zijn reis door Gallië in Lyon aan en ziet daar in meerdere boekhandels boe-

ken van Plinius liggen. In een brief aan Plinius vertelt hij dat zijn boeken daar zeer populair zijn. Plinius schrijft vanuit Italië een brief aan hem terug waarin hij enthousiast vertelt dat zijn boeken door heel het rijk heen even veel aftrek vinden als in Rome. Blijkbaar waren er in deze tijd door heel het Romeinse rijk heen al boekhandels -in een grote stad als Lyon zelfs meerdere- waar boeken gekocht konden worden.

Door de arbeidsintensieve productiewijze waren boeken echter wel kostbaar. Alleen rijke mensen bezaten thuis boeken. Anderen waren aangewezen op bibliotheken of op het horen voorlezen van boeken zoals dat gebeurde bij welgestelde mensen thuis, in openbare gelegenheden en in genootschappen, in synagogen (Luk. 4:16, Hand. 13:27, 15:27) en in (huis)kerken (Kol. 4:16, 1 Thess. 5:27, Op. 1:3).

Grieks-Romeinse literatuur

Op diverse plaatsen in het Nieuwe Testament merken wij dat schrijvers bekend waren met Grieks-Romeinse literatuur. Een aantal keren horen wij dat nieuwtestamentische schrijvers, vooral Paulus en Lukas, citeren uit of verwijzen naar klassieke literatuur.

Bij zijn evangelieverkondiging in Athene haalt Paulus enkele Griekse dichters aan (Hand. 17:28). Hij citeert een regel uit *Hemelsverschijnselen* van Aratus.⁵⁷ Dit boek zal bij veel hoorders bekend zijn geweest omdat het in die tijd veelvuldig als schoolboek werd gebruikt. Het citaat komt, met een kleine wijziging, ook voor in de *Hymne op Zeus* van de dichter Cleanthes.⁵⁸

In zijn eerste brief aan de gemeente van Korinthe citeert Paulus een uitspraak die vermoedelijk uit een toneelstuk van Euripides afkomstig is (1 Kor. 15:33).⁵⁹ Deze uitspraak werd een bekend gezegde nadat het opnieuw was gebruikt in het komische toneelstuk *Thaïs* van Menander.⁶⁰ Of Paulus het toneelstuk van Euripides of van Menander kende, of alleen een toentertijd bekend spreekwoord aanhaalt is niet duidelijk. In zijn brief aan Titus op Kreta citeert Paulus de Kretenzische dichter-filosof Epimenides (Tit. 1:12).⁶¹

Ook bij Lukas horen wij verwijzingen naar Grieks-Romeinse literatuur. Wij zagen al hoe Lukas Jezus beschrijft tegen de achtergrond van hoe in de Romeinse literatuur keizer Augustus werd beschreven (zie 2.1). In het bekende gedicht *Aeneis* van Vergilius en ook in de *Oden* van Horatius werd keizer Augustus beschreven als bringer van een nieuwe tijd van vrede en welvaart.⁶² Lukas haakt daarop in door Jezus te beschrijven als

de ware bringer van een nieuwe tijd van vrede (Luk. 1:33, 1:79, 2:14, 10:5, 19:38).

In Handelingen tekent Lukas Paulus in Athene als een nieuwe Socrates. Hij verwijst hiermee terug naar de beroemde *Apologie* (*verdedigingsrede*) van Socrates zoals die door de schrijver-filosoof Plato is beschreven. Wanneer Paulus in Athene komt is hij, evenals Socrates, elke dag op de markt te vinden om daar met voorbijgangers te discussiëren (Hand. 17:17, Apol. 17). Paulus wijst, evenals Socrates, de goden van deze stad af (Hand. 17:18, Apol. 24). Zoals Socrates daar een nieuwe leer over goden verkondigde, verkondigt Paulus daar nu een nieuwe leer over God (Hand. 17:21, 31, Apol. 24). Mogelijk moet Paulus zich daarom, evenals Socrates, verantwoorden voor de raad: de Areopagus (*Areopagus* kan zowel verwijzen naar een rechtscollege in Athene, als naar de heuvel waarop zij vergaderde, Hand. 17:19, 34, Apol. 17).

Ook de afscheidsrede van Paulus in Efeze (Hand. 20:17-38) lijkt Lukas weer te geven met Plato's *Apologie van Socrates* in gedachten. In beide redes wordt het afscheid gekleurd door de naderende dood van de spreker (Hand. 20:23-25, Apol. 19). Alles wat gezegd wordt krijgt daardoor een extra lading.

Verderop in Handelingen lijkt Lukas eveneens te verwijzen naar verhalen van klassieke schrijvers. Het reisjournaal dat Lukas van Paulus' zeereis naar Rome weergeeft, toont in stijl en vormgeving veel gelijkenissen met andere reisverslagen van antieke schrijvers, zoals die in Polybius' *Historia*, Petronius' *Satyricon* en Diodorus van Sicilië's *Wereldgeschiedenis*.⁶³ Mogelijk oriënteerde Lukas zich bij zijn beschrijving op deze schrijvers.

Brieven

Over de briefcultuur in het Romeinse rijk zijn wij goed geïnformeerd. Er is namelijk een grote hoeveelheid brieven uit die tijd bewaard gebleven. Diverse bundels brieven, o.a. van Cicero, Seneca en Plinius de Jongere, zijn schriftelijk overgeleverd. Daarnaast zijn door archeologen de afgelopen eeuw duizenden brieven gevonden, vooral in Egypte waar door het droge klimaat talloze papyri bewaard zijn gebleven. Bestudering van deze brieven laat zien dat de briefschrijvers van het Nieuwe Testament in veel opzichten de Grieks-Romeinse gewoontes volgden, maar op een paar punten daarvan afweken.

Grieks-Romeinse brieven werden volgens een vast patroon opgebouwd.

De aanhef bestond altijd uit het eerst noemen van de afzender, dan de ontvanger en vervolgens een standaardgroet. Daarna vervolgde de brief met een korte dankzegging en de verdere inhoud. Deze kon allerlei verschillende doelen hebben: een verzoek, introductie van een vriend, onderricht, vermaning, bemoediging, persoonlijke verdediging, etc. De brief werd besloten met een afscheidsgroet. De brieven in Hand. 15:23-29 en 23:26-30 zijn exact volgens dit stramien opgebouwd.

Paulus kijkt op een paar punten van deze opzet af. In plaats van de standaardgroet *chairein* (gegroet) gebruikt hij -met een woordspeling hierop- *charis* (genade). Bovendien breidt hij de groet uit waarbij hij tegelijk de inhoud van de brief voorbereidt (Rom. 1:1-7, 1 Kor 1:1-3, Gal. 1:1-5). Van de korte dankzegging maakt Paulus een uitgebreid onderdeel door God uitvoerig te danken voor Zijn zegeningen (Rom. 1:8-12, Fil. 1:3-11, 1 Thess. 1:2-10). In het vervolg van de brief geeft Paulus vaak eerst onderricht in de leer van het geloof, en daarna aanwijzingen voor de praktische levenswandel van christenen. Soms weeft hij praktische aanwijzingen door heel de brief heen (1 Thess.). Ook de korte afscheidsgroet aan het slot (vgl. Hand. 15:29) wordt door hem uitgebreid tot een uitvoerige reeks groeten en gebeden (Rom. 16:1-27, Fil. 4:10-23, Kol. 4:7-18).

Assistenten

Brieven werden in het Romeinse rijk meestal niet door de opsteller opgeschreven, maar door een assistent. Zo dicteerden ook Paulus en andere nieuwtestamentische auteurs hun brieven aan assistenten (Rom. 16:22, Gal. 6:11, Kol. 4:18, 1 Petr. 5:12). Deze assistenten kregen soms enige vrijheid om de instructies van de opdrachtgever uit te werken (in Rom. 16:22 geeft de assistent, Tertius, zelfs nog een eigen groet). Deze manier van werken kan misschien enige (stijl)verschillen tussen verschillende brieven van Paulus verklaren.

De opdrachtgever ondertekende de brief vervolgens persoonlijk en voegde vaak eigenhandig nog enige regels toe (1 Kor. 16:21-24, Gal. 6:11-18). Door het handschrift van de opsteller werd de authenticiteit van de brief bevestigd (vgl. 2 Thess. 2:2 en 3:17: 'Een eigenhandige groet van mij, Paulus. Dit is een waarmerk in elke brief: zó schrijf ik.')

Manuscriptversie, in print verschenen in: Schrift 261 (44/3, 2012) 94-98.

Onbekende collega's van Paulus in het licht gezet

Van geen van de aanhangers van Jezus Christus van de eerste generatie weten wij zo veel als van de apostel Paulus, die ook de auteur is van de oudste geschriften in het nieuwe testament, de paulinische brieven. Dit feit brengt in christelijke theologie en geschiedschrijving een zeker pauluscentrisme met zich mee, dat een afspiegeling is van de literaire erfenis van de eerste generatie maar geen getrouwe weergave van historische omstandigheden. Paulus was een belangrijke figuur binnen het vroege christendom maar zeker niet de enige apostel van betekenis. De zendingsbeweging naar de heidenen, waarvan Paulus deel uitmaakte, was geen one-man-show, maar een groot netwerk van nauw samenwerkende mensen, die zichzelf voor een groot deel als collega's van Paulus zullen hebben beschouwd en niet als zijn medewerkers. En zelfs waar de titel "medewerker" aan de orde is, omdat Paulus hem zelf gebruikt voor zijn (junior)partners in de zending, moeten wij oppassen dat wij niet denken aan een relatie tussen werkgever en werknemer of tussen werknemers, van wie één de baas was. Een moderne analogie zou veel meer het team van een volledig door vrijwilligers gedragen organisatie zijn. Daarin vinden wij ook verschillende gradaties van verantwoordelijkheid en een zekere taakverdeling, maar iedereen doet wel zonder winst oogmerk uit eigen keuze mee voor het goede doel. Zo ongeveer moeten wij ons het netwerk van zendingsmedewerkers voorstellen waarin Paulus één van de meest vooraanstaande spelers was.

Bij deze algemene opmerking moet wel een kanttekening worden geplaatst: er bestond één groep personen in de oudheid die geen zeggenschap had over haar eigen lichaam en tijdsbesteding: slavinnen en slaven. In de Filemonbrief wil Paulus dat Filemon, die hij als "geliefde broeder en onze medewerker" aanspreekt, hem de weggelopen slaaf Onesimus, die inmiddels christen was geworden, ter beschikking zou stellen, "opdat hij mij namens u zou dienen in mijn gevangenschap ter wille van het evangelie" (Filemon 13). De formulering "namens u/in uw plaats" toont wel dat het werk van de slaaf en van diens heer voor Paulus als vergelijkbaar wordt beschouwd: het is werk ter wille van het evangelie. De slaaf kon echter niet weigeren. De latere traditie weet dat Onesimus inderdaad later in opdracht van Paulus de gemeente van Kolosse heeft bezocht (Kol. 4,9). Of hij dit deed als vrijgelatene van Filemon of nog steeds slaaf was, is niet bekend. Paulus vraagt niet uitdrukkelijk om diens vrijlating, ook al duidt hij misschien in Filemon 21 aan dat hij hoopt dat dit zou gebeuren. Een andere persoon die mogelijk slaaf is geweest, is Tertius, degene aan wie Paulus de brief aan de Romeinen heeft gedictieerd (Rom 16,22). Misschien hoorde hij als secretaris bij het slavenpersoneel van Gajus, in wiens huis Paulus te gast was. Voor de meeste stedelijke huishoudingen vanaf een zekere grootte geldt dat er slaven aanwezig waren, die het dagelijkse werk deden, waarvan ook het functioneren van een christelijk huis, laat staan van een huis waarin erediensten plaatsvonden, afhankelijk was. Voor zoverre deze slaven van christelijke heren werkten voor de christelijke gemeente deden zij dat formeel niet uit eigen wil. Dat hiermee ethische problemen verbonden zijn, die een uitvoerigere behandeling verdienen, kan hier alleen maar worden geconstateerd.

Verschillende types van collega's

In dit artikel wil ik het netwerk van de oerchristelijke zending beschrijven voor zoverre dit uit de brieven van Paulus zichtbaar wordt. Ik zal hierbij niet namen centraal stellen, maar functies en taken. Wel zullen daarbij de namen van de meest belangrijke collega's van Paulus steeds opnieuw naar voren komen. De kring rondom Paulus zal de hoofdaandacht krijgen, omdat hier de meeste informatie beschikbaar is. Men kan vermoeden dat andere apostels zoals Petrus, Apollos en Barnabas een vergelijkbare manier van samenwerken volgden, maar door gebrek aan informatie valt dit niet met zekerheid vast te stellen. Er is een basisonderscheid te maken tussen collega's die net zoals (of samen met) Paulus veel reisden om nieuwe gemeentes te stichten of jonge gemeentes te bezoeken en lokale collega's die in de plaatselijke gemeentes functies vervulden. Toch zullen we zien dat ook dit onderscheid niet absoluut is.

Partners in het verkondigingwerk

In 2 Kor. 1,19 herinnert Paulus de Korintiërs aan de allereerste kennismaking met Jezus Christus, “de Zoon van God, Jezus Christus, die wij, Silvanus, Timoteüs en ik, aan u verkondigd hebben”. Deze worden tonen duidelijk aan, dat Paulus als apostel in een team werkte waarin iedereen in principe dezelfde verkondigingstaak had. Hetzelfde team van drie apostelen (1 Tes. 2,7!) is eerder in Tessalonica (1 Tes. 1,1; 2,1-12; Hand. 17,1-9) en in Filippi (1 Tes. 2,2; Hand. 16) werkzaam geweest. Paulus en Silas/Silvanus waren in deze fase, na de breuk tussen Paulus en Barnabas, de senior apostels, Timoteüs kan men als junior partner van het duo beschouwen (Hand. 15,40; 16,1-3). In de loop der jaren werd Timoteüs een van de belangrijkste medewerkers van Paulus (Fil. 2,19-23). De samenstelling en de omvang van het team wisselde, maar Paulus lijkt altijd met tenminste één partner gewerkt te hebben. Namen van andere belangrijke partners die samen met Paulus missioneerden en zendingsreizen ondernamen zijn het echtpaar Aquila en Prisc(ill)a (Rom. 16,3-5; Hand. 18,1-4), Titus (2 Kor. 2,13; 7,6; 8,23; 12,18; Gal. 2,1), Sostenes (1 Kor. 1,1); Epafra (Filem. 23; Aristarchos, Marcus, Demas en Lucas (alle Filem. 24).

De groep is ongetwijfeld nog aan te vullen met personen, wiens namen door de vroegchristelijke bronnen genoemd worden, maar zo zijdelings, dat over identiteit en functie van der genoemden geen zekere uitspraken mogelijk zijn (zie bijv. Rom. 16; Fil. 4,2-3; Hand. 20,4). Ook komen sommige namen veel voor, zodat bijvoorbeeld niet duidelijk is, hoeveel verschillende personen onder de naam Gajus schuil gaan (Hand. 19,29; 20,4; Rom. 16,23; 1 Kor. 1,14; 3 Joh. 1), en of de Marcus van Filem. 24 en Hand. 12,12.25 dezelfde persoon zijn. Sommige van de medewerkers van Paulus worden in de echte Paulusbrieven maar één keer of überhaupt niet genoemd, maar kregen in de na- en deuteropaulinische traditie een zekere aandacht, wat misschien erop wijst, dat zij belangrijker geweest zijn dan de toevallige en kleine selectie van Paulusbrieven ons doet vermoeden. Dit geldt voor Epafra (Filem. 23; Kol 1,7; 4,12); Aristarchos (Filem. 24; Kol. 4,10; Hand. 19,29; 20,4); Lucas (Filem. 24; Kol 4,14; 2 Tim. 4,11), Erastos (Rom. 16,23; 2 Tim. 4,20; Hand. 19,22) en waarschijnlijk ook voor Tychikus, die in de echte Paulusbrieven helemaal niet genoemd wordt, maar vermoedelijk toch een belangrijke medewerker geweest is (Ef. 6,21; Kol. 4,7; 2 Tim. 4,12; Tit. 3,12; Hand. 20,4).

Het was dus een grote groep mensen, die samen met Paulus en ook samen met de andere apostelen de verkondiging van Jezus Christus bedreef. Dat het af en toe ook tot een zekere competitie en kleingeestige jaloezie tussen verschillende groepen van zendelingswerkers kwam, zoals Paulus in Fil. 1,15-19 vermeldt, dient zij het kort vermeld te worden (zie ook 1 Kor. 1,10-13; 3,4-17).

Medegevangenen

Paulus noemt verschillende personen, die samen met hem voor Christus in de gevangenis hebben gezeten, waarbij te vermoeden valt, dat dit het gevolg van een gezamenlijk optreden als verkondiger van Jezus Christus is. Dit geldt voor Epafraas (Filem. 23) en voor de destijds beroemde apostelen Andronikus en Junia, een Joods echtpaar dat al voor Paulus tot de aanhangers van Christus behoorde (Rom. 16,7). Van Priscilla en Aquila horen wij, dat zij voor Paulus' leven "hun hals gewaagd hebben", zonder dat de omstandigheden verder worden toegelicht. Uit de na- en deuteropaulinische traditie kunnen wij als medegevangene nog Aristarchus (Kol. 4,10) en Silas/Silvanus noemen (Hand. 16). Als de verkondigers in gevangenschap raakten, was het trouwens erg belangrijk, dat zij steun van de gemeentes kregen, want de verzorging van gevangenen werd in de oudheid niet door de beheerders en bewakers van de gevangenis geregeld. In Filippenzen 4,10-20 is een brieffragment vanuit de gevangenis verwerkt, waarin Paulus de gemeente bedankt voor een gave, die de gemeente aan hem had laten sturen door een zekere Epafroditus, wiens inzet Paulus met een aantal titels beschrijft: "mijn medewerker en meestrijder en uw afgezant (Grieks: apostel) en dienaar voor mijn behoeftes" (Fil. 2,25). Ook Onesimus zal naar de wens van Paulus voor hem een soortgelijke dienst in zijn gevangenschap ter wille van het evangelie bewijzen (Filem. 13-14).

Co-auteurs van brieven

Sommige van de mede-verkondigers van Paulus treden ook op als mede-auteurs van zijn brieven. Hier zijn te noemen Sostenes (1 Kor. 1,1), van wie verder niets bekend is (tenzij hij identiek zou zijn met de in Hand. 18,17 genoemde overste van een synagoge in Korinte); verder Silvanus (1 Tess.) en Timoteüs (2 Kor.; Fil.; Filem.; 1Thess.). Omdat er geen grote verschillen in stijl te herkennen zijn tussen de alleen door Paulus geschreven brieven en de Paulusbrieven met verschillende medeauteurs kunnen wij ervan uitgaan, dat Paulus de schrijver van al deze brieven is. Het vermelden van medeauteurs toont aan dat de vroegchristelijke verkondiging geen individuele bezigheid was en dat Paulus met zijn boodschap ingebed was in een team van medewerkers die allen hetzelfde evangelie verkondigden.

Briefbezorgers en speciaal gevolmachtigde

Medewerkers die ervoor geschikt bleken, werden vroeger of later gekozen om zelfstandig bepaalde taken waar te nemen. Zo hebben zij bijvoorbeeld zelfstandig in kleinere plaatsen in de omgeving van de stad, waar Paulus zich ophield, gemissionieerd (Kol. 1,7). Of zij werden gestuurd, om in eerder gestichte gemeentes problemen op te lossen, die in de afwezigheid van de stichters waren ontstaan. Waar Paulus de door hem gestichte gemeentes niet zelf kon bezoeken hield hij op

verschillende manieren contact. Er kwamen delegaties van de gemeentes op bezoek bij Paulus (1 Kor. 1,11; 16,17), er werden brieven door de gemeentes naar Paulus gestuurd (1 Kor. 7,1) en door Paulus beantwoord. Vaak liet Paulus de brief door een beproefde medewerker bezorgen. De functie van een briefbezorger was in de oudheid vaak ook degene van een vertrouwde van de briefschrijver, die de brief moest interpreteren, de gevoelige onderwerpen op tactvolle manier ter plekke kon toelichten en de nodige stappen kon ondernemen om in plaats van de briefschrijver tot oplossingen te komen. De briefbezorger was tegelijk de vertegenwoordiger van de briefschrijver.

Vanuit Korinte kreeg Paulus op verschillende wegen bericht van diverse problemen die daar speelden. Hij stuurde als antwoord door Timoteüs de (later zo genoemde) eerste brief aan de Korintiërs, en vermeldde daarin, wat Timoteüs' opdracht was:

“Ik roep u dus op mij [Paulus] na te volgen. Daarom ook stuur ik Timoteüs naar u toe, die mijn geliefd kind is, trouw aan de Heer. Hij zal u in herinnering brengen hoe ik in verbondenheid met Christus Jezus leef. Dat is wat ik overal aan iedere gemeente leer.” (1 Kor. 4,16-17).

De conflicten in Korinte werden echter niet in één keer opgelost, ook de positie van Paulus zelf kwam zwaar in het geding en op een later moment moest Titus als bemiddelaar optreden om de vrede te herstellen (2 Kor. 7,5-16). Titus heeft voor Paulus ook een ander groot project tot succes gemaakt, de straks nog te bespreken collecte voor Jeruzalem.

Een andere gevolmachtigde, die voor Paulus een zeer belangrijke opdracht uitvoerde is Febe, die geen kosten nog moeite spaarde, om de brief aan de Romeinen van Korinte naar Rome te brengen en daar aan de lange lijst van geadresseerden toe te lichten (Rom. 16,3-15). Ter plekke deed zij dan vermoedelijk voorbereidend werk voor de geplande missie in Spanje (Rom. 15,14-29). Rom. 16,1-2 is een typische aanbevelingsbrief voor haar, waarin we ook iets over Febe's staat van dienst te horen krijgen. Zij is een opmerkelijke medewerkster die in verschillende functies de gemeente van dienst is geweest voordat zij aan de reis naar Rome begon (zie hieronder).

Leiders van plaatselijke gemeentes

Mensen, die na de stichtingsfase, nadat Paulus en zijn medeverkondigers verder waren gereist, de leiding van de gemeentes op zich namen, horen ook tot het team van Paulus. In de beginfase waren er nog geen vaste ambten en hiërarchische structuren, maar werd leiding als een van de charismata (gaven van de heilige geest) beschouwd, die ten dienste van de gemeente, het lichaam van Christus werden toebedeeld (Rom. 12,4-8; 1 Kor. 12,4-30). In 1 Kor. 16,15-18 bijvoorbeeld worden de Korintiërs verzocht om gehoorzaam te zijn aan Stefanus, Fortunatus en Achaïkus, die “zich in de dienst van de heiligen hebben gesteld”. Wat zij en vele andere doen wordt als “meewerken” en “moeite doen” omschreven, werkwoorden, die Paulus ook voor zichzelf en zijn medeverkondigers gebruikt.

In de brief aan de Filippenzen worden de plaatselijke leiders expliciet genoemd, summier als “opzieners en diakens/dienaren (Grieks: episkopoi en diakonoi)” in 1,1

en meer uitgebreid in verband met een specifiek probleem in 4,2-3. Het blijkt dat er onenigheid is ontstaan tussen twee voorstaande vrouwen, Euodia en Syntyche. Paulus vraagt een van zijn medewerkers (of misschien zelfs: zijn echtgenote?), die hij metaforisch als “trouwe jukgenoot” aanspreekt, om hun te helpen, de eensgezindheid te herstellen. Hij herdenkt daarbij hun verdiensten in het verleden: “zij hebben samen met mij voor het evangelie gestreden, evenals Clemens en mijn overige medewerkers, van wie de namen in het boek van het leven staan.” (Fil. 4,3).

Ook Febe is hier te noemen, die een sleutelfiguur in de gemeente van Kenchreeën was, één van de havenvoorsteden van Korinte. In Rom 16,2 informeert Paulus de Romeinen daarover dat zij een beschermvrouw (Grieks: *prostatis*) voor velen en ook voor hem zelf is geweest. Dit betekent dat zij een vrij hoge sociale positie in Kenchreeë had en over geld en invloed op de lokale elite beschikte die zij als weldoenster ten gunsten van de gemeente en vreemden zoals Paulus had ingezet. Men kan ook vermoeden dat zij haar huis openstelde voor de erediensten van de gemeente en gastvrouw was voor doorreizende christenen op weg van en naar Korinte. Waarschijnlijk was zij naast welgesteld ook geletterd en daardoor de geboren persoon om de reis naar Rome te kunnen ondernemen om de brief van Paulus aan de Romeinen te bezorgen. Ze verruilde daarmee haar dienst binnen haar eigen lokale gemeente voor een taak in de wereldwijde zending die Paulus met de missie in Spanje tot een nieuwe fase wilde brengen (Rom. 15,14-29).

Afgevaardigde van gemeentes

Een laatste groep van collega's van Paulus zijn de afgevaardigden van gemeentes, waartoe Febe waarschijnlijk ook hoorde. Zij wordt in Rom 16,1 “*diakonos van de gemeente in Kenchreeën*” genoemd, hetgeen mijns inziens niet haar taak binnen de gemeente beschrijft, maar de taak die haar in opdracht van de gemeente van Kenchrea naar Rome brengt.

Laten we eerst naar andere afgevaardigden kijken die in de Paulusbrieven genoemd worden. Epafroditus werd al genoemd als de afgezant / apostel van de gemeente van Filippi, die Paulus in de gevangenschap heeft bijgestaan (Fil. 2,25). In 2 Kor. 8,23 komen we broeders tegen, die als “afgezanten (apostoloi) van de gemeenten” de collecte van de gemeenten uit Macedonie en Achaja naar Jeruzalem moesten brengen. Het lijkt daarop dat Paulus zeker in de laatste fase van zijn werken, de gemeentes intensief heeft laten meewerken aan zijn zending, door geld en mensen beschikbaar te stellen, die de onderlinge relaties konden onderhouden en voor groei konden zorgen. Hij kondigt de Romeinen al aan, dat hij hun hulp (d.w.z. geld en mensen) nodig zou hebben voor zijn geplande missie in Spanje (Rom. 15,24). Febe lijkt degene te zijn die in opdracht van de gemeente in Kenchreeën mee heeft gedaan aan deze grote onderneming, die helaas uiteindelijk teniet werd gedaan door de arrestatie van Paulus in Jeruzalem. Maar dat de brief aan de Romeinen bewaard is gebleven is naar alle waarschijnlijkheid te danken aan Febe, de collega van Paulus. Het aandeel van de andere collega's aan het ontstaan en behoud van de paulinische erfenis zal eveneens groot geweest zijn. Zij alle verdienen, dat hun bijdrage aan de vroegchristelijke verkondiging gewaardeerd en herinnerd wordt.

Literatuur:

R. Bieringer, „Febe, Prisca en Junia. Vrouwen en leiderschap in de brieven van Paulus“, in: F.van Segbroeck (red.), Paulus, Leuven, Voorburg 2003, 157-202.

Bruce J. Malina, Timothy, Paul's closest Associate, Collegeville, MI, 2008.

Annette Merz, Patrones, beschermster, weldoenster of gewoon behulpzaam?
Problemen bij de vertaling van de passage over Febe (Romeinen 16:1-2), Met andere woorden 29 (2/2010), 11-21.

Wolf-Henning Ollrog, Paulus und seine Mitarbeiter. Untersuchungen zu Theorie und Praxis der paulinischen Mission, WMANT 50, Neukirchen-Vluyn 1979.

19 januari 2015 Prof. dr. Simon Schoon

Enige achtergrondinformatie bij het gesprek over Romeinen 9 - 11

Een deel uit hoofdstuk 3 'Scheidingsprocessen tussen joden en christenen'
in: Simon Schoon, Onopgeefbaar verbonden. Op weg naar een vernieuwing in de verhouding tussen de kerk en het volk Israël, uitgeverij Kok, Kampen 1998, blz. 38 – 41.

In grote lijnen

De grote lijnen in de langdurige processen van het uit elkaar groeien van joden en christenen in de eerste eeuwen zijn puntsgewijs de volgende:

1. De eerste 'christenen' waren joden en werden aanvankelijk geen 'christenen' genoemd. De benaming 'vroeg christelijk jodendom' is daarom juist dan 'joods christendom'. Deze joden die Jezus als messias beschouwden, werden 'Nazoreeërs' (Hand. 24:5) of 'mensen van de weg' genoemd (Hand. 9:2; 19:9; 22:4; 24:14). Deze vroeg christelijke joodse gemeenten leefden in een sterke eschatologische verwachting en zagen uit naar de terugkomst van Jezus als de Mensenzoon. Zij namen hun plaats in temidden van het veelkleurige pluralisme aan stromingen binnen het jodendom in de eerste eeuw.
2. Al spoedig vond de boodschap over Jezus ook ingang bij niet-joden. Met name in de kring van 'Godvrezenden' rond diaspora synagogen werden velen aangetrokken tot de nieuwe messiaanse overtuiging. Deze synagogen bestonden niet alleen buiten Palestina, maar ook rond Grieks sprekende diaspora synagogen in Jeruzalem hadden zich kringen van 'Godvrezenden' gevormd. In het begin van het boek Handelingen worden conflicten genoemd tussen verschillende groepen Aramees en Grieks sprekende 'christelijke' joden en komen hun botsende opvattingen ter sprake over het opnemen van niet-joden in de Jezus beweging. De berichten in Handelingen zijn weliswaar gekleurd door visies uit later tijd en met name bepaald door het streven om zoveel mogelijk continuïteit aan te tonen tussen de vroeg christelijke joodse gemeenten en de paulinische gemeenten, maar toch behoeft een voorzichtige historische reconstructie van de gebeurtenissen in de vroeg christelijke beweging niet uitgesloten te worden geacht.

3. Uit de brieven van Paulus blijkt dat er al spoedig grote spanningen ontstonden over de voorwaarden van de toetreding van niet-joden tot de Jezus gemeenten. De mate van de vereiste Tora-observantie was de inzet van heftige discussies. Het is niet gemakkelijk te reconstrueren, hoe de verschillende posities in dit conflict precies waren. De berichten hierover in het Nieuwe Testament zijn niet eensluidend. De discrepantie tussen de berichten uit Handelingen en diverse passages uit de brieven van Paulus zijn niet zonder meer op één lijn te brengen, hoewel dit vaak is gepoogd. Het verhaal over het zogenaamde 'apostelconvent' in Handelingen 15 suggereert, dat er in deze materie een consensus is gevonden. Maar als er al vanuit gegaan zou kunnen worden, dat de besluitvorming op dit 'apostelconvent' gezaghebbend is geweest, dan moet toch geconstateerd worden dat dit besluit verschillend is geïnterpreteerd en conflicten en verwijdering niet heeft kunnen voorkomen.
4. Het spanningsveld waarin de vroeg christelijke gemeenten verkeerden, was in de diaspora weer door andere factoren bepaald dan in Palestina. Terwijl de nieuwe christelijk-joodse groeperingen in Palestina vooral te maken hadden met de radicalisering in het veelkleurige jodendom, welke de opmaat vormde tot de nationale opstand (66-70 n. Chr.), stuitten in de diaspora de vroeg-christelijke gemeenten op de angst van de joodse gemeenschap haar invloed te verliezen in heidense omgeving en vooral op de zorg voor identiteitsverlies vanwege de lossere omgang, die men waarnam tussen joden en niet-joden in de paulinische gemeenten.
5. Paulus ijverde er als apostel onder de heidenen voor om gemeenten te stichten, waarin joden en niet-joden samen konden leven. Hij spande zich met al zijn krachten in om een scheiding tussen joden en niet-joden in zijn gemeenten te voorkomen. Toch heeft zijn streven op den duur als een breekijzer gewerkt, niet alleen in de moeizame verhoudingen tussen de joodse gemeenschap en de Jezus belijdende joden, maar ook tussen de christenen uit de joden en de christenen uit de volken ('heidenen'). De discussie onder de nieuwtestamentici over Paulus' visie op de Tora en op de al of niet noodzakelijke Tora observantie voor niet-joodse christenen is nog niet uitgekristalliseerd en loopt uiteen van hen, die van mening zijn dat Paulus antinomist en gnosticus was, tot hen die er van overtuigd zijn dat Paulus zich in grote lijnen aan de toen geldende halachische regels hield.
6. In het Nieuwe Testament werd nog niet zoals in de latere theologie over de kerk gesproken als het 'geestelijk Israël'. De naam 'Israël' werd uitsluitend gebruikt voor het joodse volk. Toch viel het de theologie in latere eeuwen niet moeilijk om in het Nieuwe Testament aanknopingspunten te vinden voor de vervangingsleer, waarin beweerd werd dat de kerk in de plaats van Israël was gekomen. In het Nieuwe Testament is immers de neerslag te vinden van de polemische verhouding tussen joden en christenen aan het einde van de eerste eeuw. Daardoor kon het jodendom door christelijke auteurs gemakkelijk met een beroep op het Nieuwe Testament in donkere kleuren getekend worden. Er is een zee van literatuur verschenen over het al of niet anti-joodse karakter van sommige nieuwtestamentische teksten. Vastgesteld kan worden dat in de loop van de eerste eeuw de verschillende joodse en christelijke groeperingen steeds feller en polemischer tegenover elkaar kwamen te staan en dat deze scherpe discussies de scheidingsprocessen in de hand werkten. De breuklijnen zijn in het Nieuwe Testament waar te nemen.
7. Beslissend voor de scheiding der wegen tussen joden en christenen was de periode tussen de joodse opstanden van 66-70 en 132-135. De scheidingsprocessen werden versneld door de catastrofale gebeurtenissen in het jaar 70, toen Jeruzalem en de tempel werden verwoest. De tegenstellingen verscherpten zich. Het rabbijnse jodendom bleek in die periode langzamerhand de enige kracht te zijn, die het geteisterde joodse volk weer kon samenbinden. Alle energie moest er op gericht worden om te overleven. De reorganisatie vond vooral plaats in Javne onder leiding van de Farizeeën met Jochanan ben Zakkai aan het hoofd. Zijn opvolger Gamaliël II ging een strakkere koers varen in de houding ten opzichte van dissidenten, waaronder de christelijke joden. De reeds bestaande

vervloeking van de ketters werd ingevoegd in het Achttien-gebed rond het jaar 85 en deze Birkat ha Minim ('ketterzegen') ging een rol spelen in de afgrenzing van de joodse gemeenschap naar de christelijk-joodse groeperingen. In de periode na het rampzalige jaar 70 moest het jodendom in Palestina zich noodgedwongen afzetten tegen dissidente groepen om te redden wat er te redden viel.

8. De christelijk-joodse groeperingen werden na het jaar 70 steeds meer in het isolement gedrongen. De heiden christelijke kerk overvleugelde in aantal en macht de 'kerk uit de besnijdenis' en ging zich steeds meer beschouwen als de wettige opvolger en erfgenaam van Israël. De verschillende christelijk-joodse groepen zoals de Nazareners en de Ebionieten werden het kind van de rekening. Langzaam verdwenen zij uit het gezicht. Overigens zijn tot in de 4e en 5e eeuw sporen van hen terug te vinden. Maar via kerkvaders in de 4e eeuw horen we alleen nog over hun kettersleeringen. Omdat zij in hun opvattingen dicht bij de leer van Jezus van Nazaret stonden, lijkt de vraag van Schoeps echter alleszins gerechtvaardigd: "Waren zij niet uiteindelijk de ware erfgenamen, ook al gingen ze ten onder?"
9. De breuk tussen joden en christenen in het algemeen en tussen joden en joodse Jezus-belijders in het bijzonder is niet uitsluitend maar wel mede bepaald door de christelijke visie op Jezus als de universele heilbrenger en de eschatologische profeet. Jezus werd door christenen gezien als de nieuwe Mozes, die in de opvatting van sommigen de Tora had afgeschaft, in de opvatting van anderen de enige legitieme uitlegger was van de Tora. Hierdoor kwamen de christelijke groeperingen hoe verschillend onderling ook na het jaar 70 steeds scherper te staan tegenover het rabbijnse jodendom, dat een veelheid van leraren erkende. De uiteindelijke scheiding tussen joden en christenen werd geforceerd door de joodse opstand van 132-135 n. Chr., toen de leider van die opstand Bar Kochba door de meeste joden gezien werd als messi-as, daarin gesteund door een rabbijnse autoriteit als rabbi Akiva. Voor die christelijke joden die tot die tijd solidair waren gebleven met de joods nationale zaak, betekende deze erkenning van Bar Kochba ('zoon van de ster') als messias de definitieve breuk met het jodendom. In de 2e eeuw werd de godheid van Christus door de orthodoxe hoofdstroom van het christendom steeds sterker benadrukt, een ontwikkeling die tenslotte de breuk met het jodendom onvermijdelijk en onomkeerbaar maakte.

23 februari 2015 Vertalingen van Romeinen 13: 1-2, dr. Dick Boer

Statenvertaling (1637):

Alle ziel zij den machten over haar gesteld, onderworpen; want er is geen macht dan van God, en de machten die er zijn, die zijn van God geordineerd.

Alzo dat die zich tegen de macht stelt, de ordinantie Gods wederstaat; en die ze wederstaan, zullen over zichzelf een oordeel halen.

Daarbij de kanttekening: [de machten] D.i. de overheden, die van God over anderen met macht en autoriteit gesteld zijn.

De vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap (1951):

Ieder mens moet zich onderwerpen aan de overheden, die boven hem staan. want er is geen overheid dan door God en die er zijn, zijn door God gesteld.

Wie zich dus tegen de overheid verzet, wederstaat de instelling Gods, en wie dit doet, zullen een oor-

deel over zich brengen.

Kleijs Kroon (1982):

Elk levend wezen moet zich (nu eenmaal) schikken onder hoger zijnde machten. Want er is geen macht behalve onder God, en die er zijn zijn aan God ondergeschikte (machten).

Zodat wie zich opstelt tegenover de macht, tegen de regeling van God in opstand is gekomen. En de in opstand gekomenen zullen (dus) over zichzelf een gericht heen halen.

Willibrord-vertaling (1995):

Ieder mens moet zich schikken naar de gezagsdragers die boven hem staan. Want alle gezag komt van God; ook het bestaande gezag is door God ingesteld.

Wie zich dus tegen het gezag verzet, verzet zich tegen Gods verordening, en wie dit doet, roept een vonnis over zich af.

De Naardense bijbel (2004):

Alle ziel moet zich aan de gezagsmachten bóven zich onderschikken; want er is geen gezagsmacht tenzij onder God, en die er zijn zijn onder God gesteld;

zodat wie zich te weer stelt tegen de gezagsmacht, de instelling van God weerstaat; en wie die weerstaan halen een oordeel over zich.

De nieuwe bijbelvertaling (2004):

Iedereen moet het gezag van de overheid erkennen, want er is geen gezag dat niet van God komt; ook het huidige gezag is door God ingesteld.

Wie zich tegen dit gezag verzet, verzet zich dus tegen een instelling van God, en wie dat doet roept over zichzelf zijn veroordeling af.

Luther-vertaling (1522):

Jedermann sei Untertan der Obrigkeit, die Gewalt über ihn hat. Denn es ist keine Obrigkeit ohne von Gott; wo aber Obrigkeit ist, die ist von Gott verordnet.

Wer sich nun der Obrigkeit widersetzt, der widerstrebt Gottes Ordnung; die aber widerstreben, werden über sich ein Urteil empfangen.

Karl Barth, Römerbrief (1922):

Jedermann unterziehe sich den jeweiligen regierenden Obrigkeiten. Denn es ist keine Obrigkeit, die nicht von Gott ist, und es sind die jeweiligen vorhandenen von Gott eingesetzt.

Wer sich also gegen die Obrigkeit empört, widersetzt sich der Anordnung Gottes. Die Widersetzlichen aber ziehen sich selbst das Gericht auf sich.

Bibel in gerechter Sprache (2006):

Jeder Mensch soll sich den Gewalten unterordnen, die an der Macht sind. denn es gibt keine Macht außer von Gott. Die bestehende ist von Gott eingesetzt.

Wer sich gegen die Macht stellt, widersetzt sich deshalb die der Anordnung Gottes. die, die Widerstand leisten, müssen damit rechnen, verurteilt zu werden.

Kanttekeningen bij Rom. 12: 21-13: 8:

1. Paulus leefde in een antieke maatschappijstructuur met vrijwel onveranderlijke machts- en klassenverhoudingen. Hij lag daar stellig in zijn geweten (vs 5) mee overhoop. Hem een serviele 'aanpassing' daaraan toe te schrijven is in strijd met zijn hartstochtelijke messiaanse bevrijdingsgeloof. Hij noemt die wereld-van-zijn-tijd immers (in 12:2): 'deze aïoon' waaraan de leden van de messiaanse commune in Rome niet gelijkvormig moeten worden, maar ten opzichte waarvan ze door de vernieuwing van hun mentaliteit juist 'hervormd' (!) moeten worden.
2. Hij schrijft deze passage 13:1-7 (zoals de gehele brief) allerm minst in een autoritair 'bevelende' of zelfs maar 'vermanende' toon, maar als een reeks bemoedigingen, veeleer in een gemoedelijke, zelfs lichtvoetige, ja soms ietwat ironische toon, gericht tot aangevochten mensen in een antieke wereldstad vol keiharde machtsverhoudingen en dus spanningen.
Alleen al daarom was het onzinnig hier een hele staatsleer, geldig voor alle eeuwen, op te bouwen.
3. Die lichtvoetige toon klinkt al meteen in vers 1, dat stellig geen bevel of vermaning bedoelt te zijn, maar slechts een kalme constatering van een algemeen voorkomende situatie, die immers niet alleen in de mensenwereld maar ook in de dierenwereld geldt! Dat is al vroeg in al die vertalingen verduisterd geraakt, die de uitdrukking 'pasa psuche' niet (meer) als een hebraïsme (voor 'kol-nè-fesj' of 'kol-chai' (ieder levend wezen) onderkennen.
4. De passage begint in vers 1 driemaal het Griekse woord 'hupo' (onder) te gebruiken, twee keer als voorzetsel: hupo theoe (on- der God) en één keer als voorvoegsel 'hupotassein' (onderschikken). Men kan (en moet zelfs) vertalen zoals in boven- staande vertaling gebeurt.
5. Het woord 'exoesia', dat telkens 1n de grondtekst wordt gebruikt, moet men liever niet met een modern democratisch woord als 'overheid' vertalen, maar liever weergeven met (wat ook de letterlijke antieke betekenis is) 'macht', een woord dat nog alle vreeswekkende associaties (toen vooral maar ook nu nog) oproept.
6. Paulus vreesde kennelijk nóg ergere zelotische woelingen in de Joodse gemeen- schap in Rome dan die, waarom keizer Claudius in het Jaar 49 reeds alle joden uit Rome had uitgewezen (Hand. 18:2). Daar- om zegt hij: "Wordt niet overwonnen door (onder) het kwaad, maar overwin door (in) het goede het kwaad". Dáár gaat het om en een voorbeeld (hét voorbeeld) daarvan is de omgang met de machten boven je.
Deze manier waarop hij over de Romeinse overheid spreekt laat duidelijk zien hoezeer die voor hem tot de sfeer van 'het kwade' behoort! Toorn, wraak, vrees, politiewapen, dat zijn de woorden die hij gebruikt en dat in een kennelijk pleidooi voor een nuchtere omgang met die vreesverwekkende staatsmacht: niet met je kop door de muur, maar in plaats van een bloedbad een weg tussen oproer en capitulatie door.
7. Het woord 'diakonos' in vers 4, is in het Grieks een nederig sociaal begrip, zeker niet hetzelfde als 'doelos' (slaaf) maar positiever. 'Dienaresse' is echter te plechtig - aristocratisch in onze taal gaan klinken. Daarom hier de meer eenvoudige, wat ironische weergave: 'gedienstige'.
8. Het Griekse woord 'machaira' (zwaard) in vers 4 was niet de naam voor het lange, rechte oorlogszwaard (ksifos), dat door de Romeinse legionairs op de slagvelden werd gebruikt, maar voor het korte gebogen slagwapen dat politietroepen tegen ongewapende burgers hanteerden, zoals bijvoorbeeld bij de arrestatie van Jezus. Het is hier daarom weergegeven met 'politiewapen'. Paulus dacht namelijk volstrekt niet aan oorlogvoering maar aan orde-handhaving. Een beroep op dit

vers om te pleiten voor een recht en zelfs plicht van de overheid tot oorlogvoeren was dus in alle voorgaande eeuwen reeds een volstrekt misbruik, maar zeker in onze eeuw.

9. Het 'geweten' 1n vers 5 en 6 ('sun-eidèsis') is nergens bij Paulus rechtstreeks 'de stem van God'. Naar wat het griekse woord letterlijk betekent (mede weten) is het stellig door hem als een associatie bedoeld. Immers ieder 'mede-weten-met-God' ging voor hem alle vrees voor de romeinse staatsmacht verre te boven (12:1,2).
10. Gezien het gehele tekstverband stond stellig voor Paulus die omgang met de romeinse staat (de politieke) niet naast, laat staan buiten de messiaanse liefde. Veeleer omgaf voor hem die liefde van de messias alle politieke beslissingen! Natuurlijk was daarvoor die liefde daarbij voortdurend in gevaar. En dus is het zeker mogelijk dat in het jaar 57 Paulus nog veel te grote illusies omtrent de romeinse staat heeft gekoesterd. Zijn 'opvolger' in Klein-Azië, Johannes van Patmos, schreef althans in het eind van die eerste eeuw heel anders over die staat 1n Openbaring 13. Men leze en vergelijk dat hoofdstuk en dat gehele boek met deze brief.

Karl Barth, Brief aan de Romeinen (Römerbrief) (1922)

De grote negatieve mogelijkheid! Groot omdat de demonstratie hier niet alleen in sporadische houdingen en daden tegenover de naaste, maar in de algehele houding tegenover de aan de totaliteit grenzen de massa naasten moet plaatsvinden. Negatief omdat: het: motief en de zin van deze demonstratie er waarlijk niet in is gelegen dat 'de staat onvoorwaardelijk onder de zedelijke machten wordt geschaard' (Jülicher) of dat hier een 'lofied op de goddelijke oorsprong van elke staatsmacht' (Wernle) wordt aangeheven, integendeel: ook hier gaat het om een aanval op de mens, op zijn 'gespitsheid op de hoogtepunten' (12:16), op zijn prometheïsche overmoed. Wij zijn niet geïnteresseerd in de maatschappelijke orde van de mens en in wat er ten behoeve van die orde door de mens gedaan moet worden (Jülicher's 'bur-gerplichten'), maar ons interesseert slechts dat de mens niet met deze orde breekt, dus zijn niet-handelen daartegenover. Het is de revolutionaire mens die hier op de korrel wordt genomen, die hier het revolutionaire principe uit handen moet worden geslagen, en ook dat louter en alleen voor zover het tot lering strekt, zonder enig materieel belang en zonder enig vooroordeel! Waarom juist de revolutionaire mens? Dat is met het oog op het evidente gevaar van de reactionaire mens een zeer terechte vraag. Het dialectische voertuig gaat hier inderdaad wel erg kort door de bocht, en we moeten ervoor waken het evenwicht in de tekst te bewaren, zodat hij niet ontspoot. Omdat, antwoorden we, het minder waarschijnlijk is dat iemand op basis van de Römerbrief een reactionair mens wordt. De hybris die hier dreigt is klaarblijkelijk de hybris van de negatie, van de verwarring, alsof die onrust, dat vragen, dat ontkennen, al die analogieën van de dood waar het christendom inderdaad een duidelijke voorliefde voor heeft (12:16) als menselijke houding, als methode de mens zouden kunnen rechtvaardigen, het titanisme van de omwenteling, van de vernieuwing, van de herwaardering. Het moet zelfs gezegd dat het revolutionaire titanisme, juist omdat het in zijn diepste kern de waarheid zoveel dichter benadert, des te gevaarlijker en veel goddelozer is dan het reactionaire. Dus in elk geval vormt voor ons de reactionaire mens het kleine gevaar en zijn rode broer het grote. We wenden ons tot het grote en zien het als onze taak ter ere van God de revolutionaire mens (als een bijzonder imponerend slachtoffer!) ten val te brengen.

[...]

De revolutionair heeft zich vergist: hij doelde op de revolutie, die de onmogelijke mogelijkheid is, de vergeving van onze zonden, de op-standing uit de dood. Dat is het antwoord op de belediging die in het bestaande als zodanig besloten ligt. Jezus is overwinnaar! Maar hij heeft de andere revolutie te weeggebracht, de mogelijke mogelijkheid van de onvrede, van de haat, van insubordinatie, van oproer en verwoesting. Zij is niet beter maar erger dan de er tegenoverstaande tevredenheid, zelfgenoegzaamheid, zelfverzekerdheid en aanmatiging, omdat God daarbij nog beter begrepen, nog erger mis-

bruikt is. Hij doelt op de revolutie, die het stichten van de ware orde betekent, maar wat hij teweegbrengt is de andere revolutie, die de ware reactionaire beweging is. (Precies zoals de legitimist, die op zijn beurt door het kwade is overwonnen, de legitimiteit van het ontketenen van de ware revolutie beoogt, terwijl hij in feite de andere legitimiteit verdedigt, die -revolte is!). Altijd velt wat de mens doet een oordeel over wat hij wil (7:15,19). Erkent de revolutionaire mens dit oordeel, dan wordt hij teruggeworpen uit de aanschouwelijkheid van zijn zo goed gemotiveerde, zo gerechtvaardigde revolutionaire activiteit naar de niet-aanschouwelijke activiteit van God. Maar hoe moet hij voor deze activiteit van God anders demonstreren dan door als revolutionair mens te sterven aan hetzelfde waardoor hij als zodanig werd geboren, aan het inzicht in het kwaad dat hij binnen het bestaande tegenkomt? Hoe kan hij drastischer handelen dan door juist daarnaar als oerbron van het 'niet-handelen' terug te keren en dus niet in woede te ontsteken, niet tot de aanval over te gaan, niet met het bestaande te breken? Deze terugkeer is het ethische van de eis: 'Overwin het kwade door het goede'. Er wordt hiermee geen woord gezegd ten gunste van het bestaan – de, maar wel oneindige woorden ten nadele van elke vijand van het bestaande. God wil als de overwinnaar over het onrecht van het bestaande gekend zijn. Dat is de zin van deze eis. En dat is de zin van 'Romeinen 13.

[...]

'Blijf niemand iets schuldig -behalve wederzijdse liefde!' Niet schuldig blijven! Anders uitgedrukt: geen tegenstand bieden (Niet op basis van het kwaad een beslissing willen afdwingen door een 'nee' te laten horen en met het bestaande te breken! - dat is de zin van alle merkwaardige mogelijkheden van niet-doen die we ons als 'negatieve mogelijkheden' (12: 16-20) en uiteindelijk in hun samenhang als 'de grote negatieve mogelijkheid' (12:21-13:7) voor ogen hebben gesteld. Behalve – en daarmee slaan we kennelijk een bres in onze eigen muur en keren terug van het demonstratief niet-doen naar het demonstratief doen, naar de 'positieve mogelijkheden' (12:9-15) - behalve wederzijdse liefde! Liefde moeten we iedereen schuldig blijven. We mogen het gebrek aan liefde in geen geval goedpraten door erop te wijzen dat we in het schaduwrijk van het kwaad toch alleen door niet-doen getuigenis kunnen afleggen van de komende wereld. In dit schaduwrijk moet het beslist tot de daad van liefde komen; want de liefde is niet onderworpen aan de wet van het kwaad. Door 'wederzijdse liefde' moet protest worden aangetekend tegen de loop van deze wereld. Dat protest mag niet achterwege blijven. 'We herinneren ons immers dat het positief ethisch is om te doen wat zich niet naar de 'gedaante van deze wereld' (12:2) voegt, maar binnen dit kader in heel zijn verborgenheid getuigenis aflegt van Gods vreemdheid. 'We noemen de liefde om dezelfde reden de 'grote positieve mogelijkheid' als we het 'zich onderwerpen, de 'grote negatieve mogelijkheid' hebben genoemd: het gaat opnieuw niet om de afzonderlijke handelingen, maar om de samenhang van alle als 'positief' (protesterend!) te bestempelen ethische mogelijkheden, om de betekenis van de algehele ethische houding. Maar we noemen de liefde juist: de 'grote positieve mogelijkheid' omdat de revolutionaire betekenis van elk ethos erin aan de dag treedt, omdat het er in de liefde daadwerkelijk om gaat een 'nee' te laten horen en met het bestaande te breken. Het is de liefde die ook de reactionaire mens onherroepelijk in het ongelijk stelt, ook al heeft de revolutionair net zo ongelijk. Want in zoverre we elkaar liefhebben kunnen we het bestaande niet willen behouden zoals het is. In de liefde doen we vanzelf het: nieuwe dat het oude ten val brengt. Hierover, over deze bres in de muur van het onbegrijpelijke niet-doen, over de nog veel onbegrijpelijker daad van de liefde, moet nu worden gesproken.

Over Romeinen 14

Dit hoofdstuk is nogal onderschat. Hier zouden slechts nog wat praktische zaken aan de orde zijn die toevallig speelden in de gemeente van Rome. Dat kan eigenlijk alleen maar gezegd worden op het moment dat je de hele brief hebt misverstaan. Dat is één kant van de zaak.

Een andere kant is de onderwaardering van de halacha in het vigerende christendom. Wij willen geen verplichtingen voor het leven van alle dag, dat zou wettisch en moralistisch.

Maar wie eenmaal gezien heeft dat het thema van de Romeinenbrief Israël en de volkerenwereld is, zal dit hoofdstuk niet gauw als bijzaak wegzetten. En die zal zich er ook niet over verbazen dat het heel praktisch eindigt met de vraag hoe dat dan in de gemeente moet – het samen gaan van jood en niet-jood, om het nu maar even kort op formule te brengen.

Immers globale, laat ik zeggen filosofische ethiek hebben we al gehad. Die vinden we in hoofdstuk 12 en hoofdstuk 13. Zeker ook hoofdstuk 13, Paulus schrijft aan de gemeente in de hoofdstad van het Romeinse Rijk – en dus schrijft hij ook een hoofdstuk over de overheid, dat neemt mij trouwens erg voor Paulus in, hij is niet wereldvreemd, integendeel.

Zulke hoofdstukken vinden we in al zijn brieven. Na theologisch gesproken te hebben spreekt hij ook altijd over de ethische gevolgtrekkingen..

Hier, in 14, gaat het om hele praktische zaken, niet als ‘ook nog even’ dus maar als het doel van de Romeinenbrief – hier gaat het om, hierop is alles gericht: het samen leven van mensen die zich aan de joodse levenswijze willen houden en mensen die dat niet willen. Deze twee groepen bepalen voor een groot deel de Romeinenbrief.

Meestal hecht ik er aan een boek te beginnen bij het eerste hoofdstuk – en erger ik me als een lees-rooster gemakshalve midden in een boek begint. Maar nu doe ik het dus zelf. Wij beginnen bij hoofdstuk 14 als het doel van de brief. Ik doe dat ook pedagogische overwegingen. Paulus schrijft niet zo gemakkelijk. We komen hem een beetje nader in de hoofdstukken 14-16, waarin ook een paar persoonlijk opmerkingen staan. We komen ‘de mens Paulus’ nader. De kennis die we hier op doen en het alvast een beetje wennen aan zijn schrijfwijze, zullen we hard nodig hebben als we de moeilijke theologische hoofdstukken gaan lezen die aan het begin staan. 1-8 en 9-11, duidelijk in twee delen. Die spiegelen de twee levenswijzen, zij het op een ingewikkelde manier. Het is niet eenvoudig zo dat het eerste deel over de één gaat en tweede deel over de ander. Nee – in het eerste deel spreekt Paulus vooral de jood aan, maar voert bij hen het pleidooi voor de niet-jood. En omgekeerd, als hij in hoofdstuk 9-11 zicht richt tot de niet –joden, voert hij bij hen het pleidooi voor de jood. Deze gedachte ontleen ik aan Kh Kroon, wat mij betreft nog steeds de beste gids als het om de Romeinenbrief gaat. Al moet ik er meteen bij zeggen dat er een voortreffelijk commentaar geschreven is door Klaus Wengst, een Duitse hoogleraar NT en jodendom. Freut euch ihr Völker mit Gottes Volk, zo is de titel, aan de titel is al te horen dat we hier de dogmatische uitleg voorbij zijn. Een goed boek is ook wel dat van Fik Meijer, hoogleraar geschiedenis van de oudheid, die precies schrijft zoals ik denk dat je wetenschappelijk schrijven moet door zoveel mogelijk gebruik te maken van secundaire bronnen over de wereld waarin Paulus leefde. Want de literatuur die wij bespreken is in hoge mate kerugmatisch van aard. Zij schroomt niet zo nodig de feiten naar haar eigen hand te zetten. Daar is niks mis mee, dat mag, kunst en literatuur zijn ervoor de feiten naar believen te manipuleren.

Romeinen 14

Het gaat dus niet over carnivoren contra vegetariërs – al is dat op zich ook een goed item, hier gaat het over de joodse levenswijze contra de niet joodse – een algemeen aanwezige tegenstelling tussen twee groepen mensen, al zijn de scheids lijnen niet altijd even duidelijk. Er zijn ook niet-joden die volgens de joodse wijze willen leven en omgekeerd zijn er joden die op niet-joodse wijze willen leven.

Gezien de terminologie ‘zwak’ kiest Paulus voor de niet - joodse wijze. Dat legt een soort claim op het geheel. Hij gaat pleiten voor gelijkwaardigheid, daarbij help het niet je eigen mening vooraan te zetten. Of is een soort van eerlijkheid?

P. wil er geen twisten over. Hij wil de twee levenswijzen naast elkaar laten bestaan als gelijkwaardig. Een pragmatische oplossing dus voor een probleem dat overal bestond en dus ook in Rome. We hebben hier te maken met het doel van de hele brief. Hier loopt alles op uit.

Dit is een soort nieuwe halacha, de halacha van de verdraagzaamheid. Straks zal hij schrijven over ‘geen aanstoot geven’, jij lekker je vrijheid vieren maar de ander voelt zich verplicht... doe dat nou niet, geef het samenleven voorrang en niet je eigen ideeën. Verdraagzaamheid is niet het eerste woord dat bij je opkomt als je aan Paulus denkt. Dat zegt meer over zijn uitleggers en over ons dan over hem. Paulus zet in de eerste 12 verzen de twee groepen telkens naast elkaar, in parallelle . Dat is ook precies de boodschap.

Die herhalingen zijn typisch voor Paulus’ schrijfstijl. Hij probeert te overtuigen. Het is goed dit hier alvast mee te maken. Hij is op de een of andere manier zeloot gebleven – zijn zelotisme lijkt gesublimeerd in zijn schrijfstijl.

23 maart 2015 Slotavond (Cursus A en B)

Dr. Anne Marijke Spijkerboer

‘Christus in het werk van Chagall’

fries leerhuis
Olterterperkring

redactie-adres: burg. witeweg 23l 9203 kg drachten